Camins d'aigua a Xeraco

Sénies, Séquies i Canals

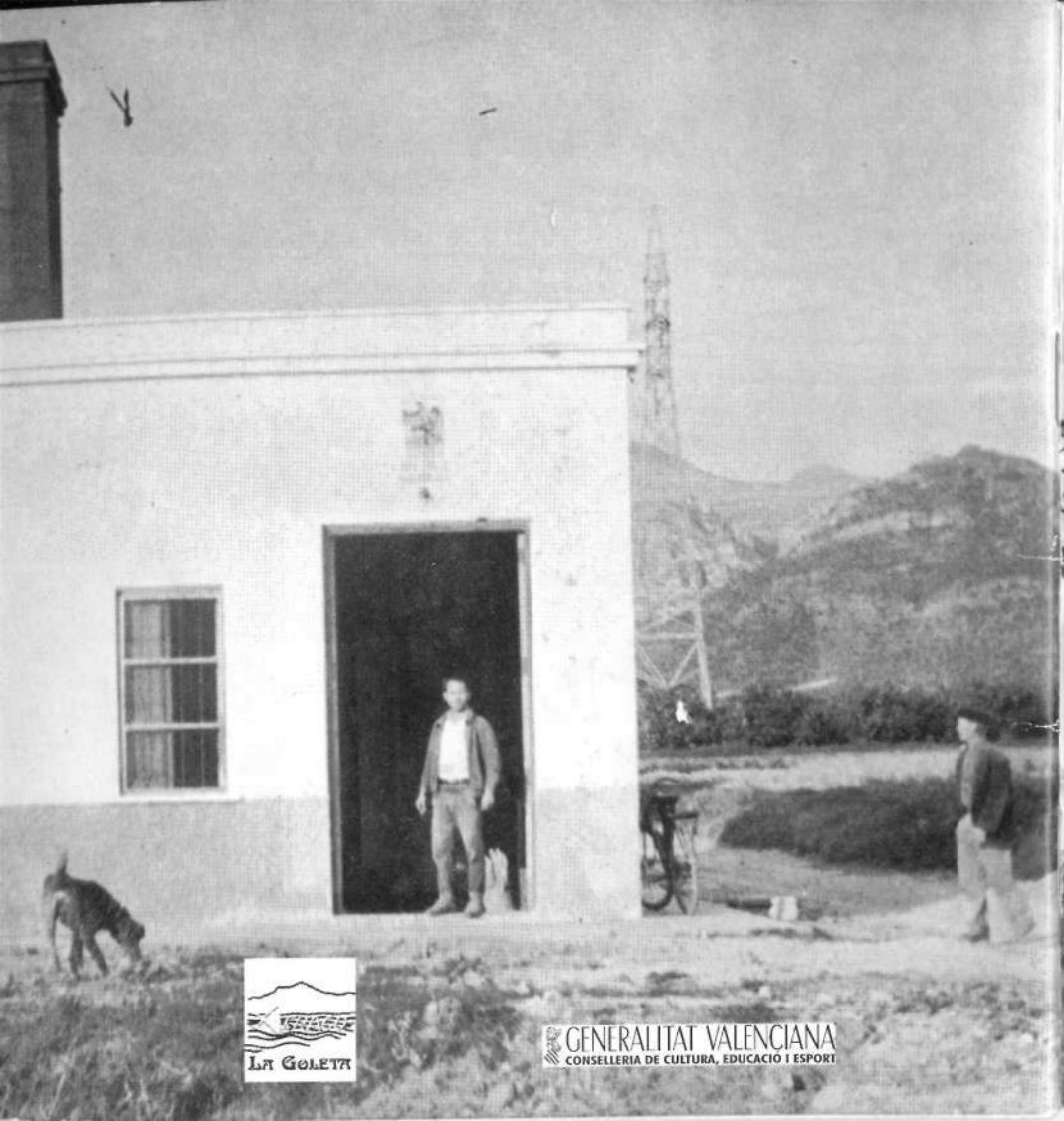

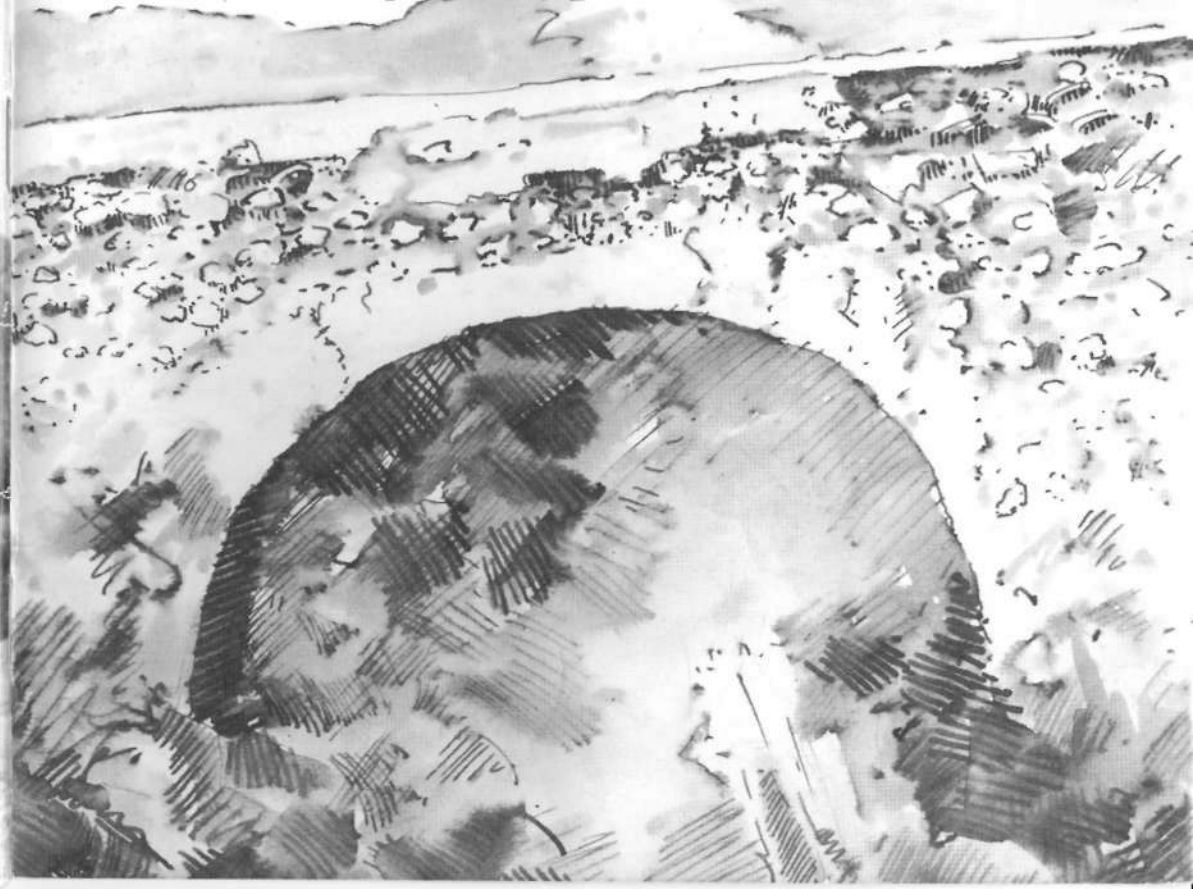

La Goleta

GENERALITAT VALENCIANA
CONSELLERIA DE CULTURA, EDUCACIÓ I ESPORT

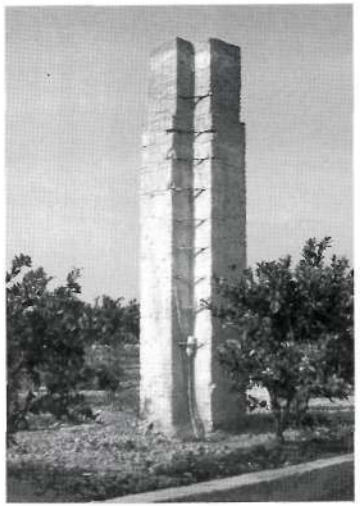

Edita: A. C. La Goleta, amb la col·laboració de la Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Esports.
Imprimeix: Gràfiques Colomar, S. A.
Dipòsit Legal: V-4042-2005
ISBN: 84-689-3232-9
Text, disseny, maquetació i fotografies: Equip La Goleta
Laura Campos
Rafa Campos
Joan Iborra
Antoni Martí
Francesc Torres
Raül Verdú

Portada: *L'Arcà*. Enric Bofí

9 d'octubre, dia nacional dels valencians

La Goleta

GENERALITAT VALENCIANA
CONSELLERIA DE CULTURA, EDUCACIÓ I ESPORT

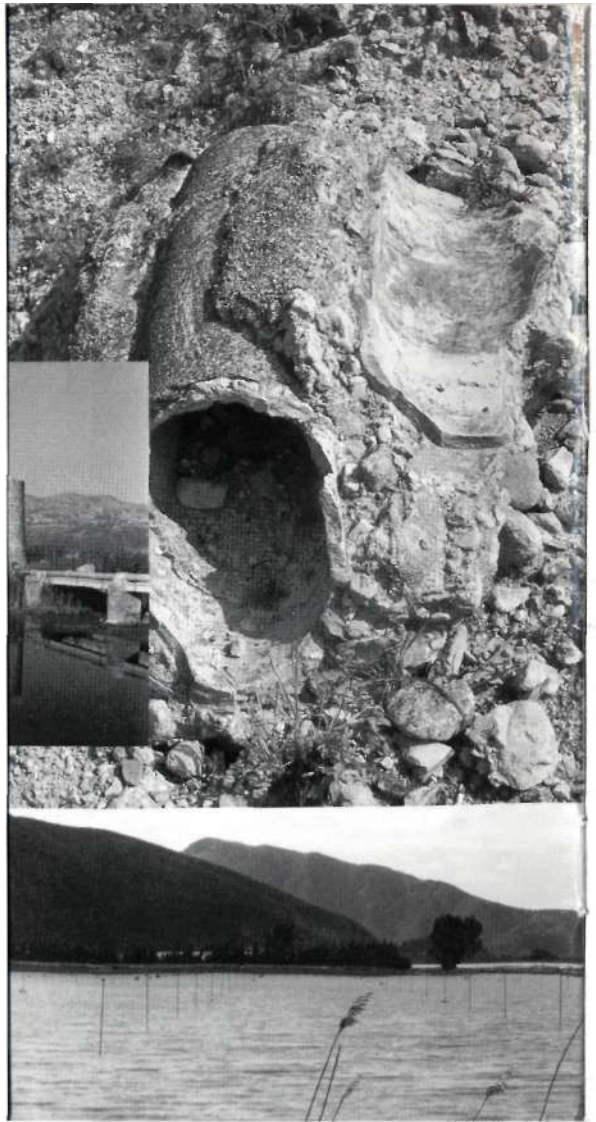

A la séquia lliris d'aigua

I la marjal fabrica espills,
el camp fa brosta nova
J. Climent

El terme de Xeraco, on conflueix la terra de secà, d'horta i de marjal, presenta un paisatge abancalat cap a la serra i un pendent delicat cap a la marjal, entre els quals apareixen les verdes taques dels tarongerars. Terme, aigua i llaurador han constituït l'eix sobre el qual s'ha vertebrat la població xeraquera durant segles i segles. Tan s'hi val que el llaurador fóra de procedència islàmica o cristiana, tots dos havien de treballar la terra amb els paupèrrims recursos que els facilitava el conreu, a més d'obtenir-ne els excedents necessaris per pagar la renda al senyor i sobreviure durant els anys de fam. L'aprofitament dels recursos hidràulics per a les faenes agrícoles ha sigut, per tant, una constant de la vida del poble. Encara avui dia, en certa mesura, molts dels jornals que s'arriben a guanyar estan estretament lligats a la producció agrària, al marge que es treballe al poble o a les foranes.

El cultiu de les terres aprofitables de l'horta i l'establiment de bancals al secà i a la marjal ha generat una gran diversitats de paisatges de l'aigua. Un conjunt heterogeni d'espais adaptats per al reg, a base de braç i suor, que s'han vists convertits, a hores d'ara, en un vastíssim monocultiu taronjaire. L'evolució dels usos de l'aigua ha comportat la successió de diferents tipologies extractives, i també organitzatives, per a la gestió dels recursos, condicionats sobremanera pels canvis de conreu, de substitució comunal o d'ampliació de la societat de regants que n'exercia la propietat patrimonial. Entre les formes més antigues de reg, herència patrimonial dels àrabs, i els

moderníssims motors a gas-oil, hi ha un panorama contrastat de tipologies extractores per a l'aprofitament de l'aigua que una lectura històrica del territori no pot relegar.

La cridanera modernització del regadiu al terme ha envellit ràpidament els sistemes hidràulics més antics, tot i que eficaços. D'aquestes formes tradicionals i populars d'extracció d'aigua, lligades intensament i històricament a determinades collites, només han quedat en peu alguns exemples singulars de l'esforç del llaurador de Xeraco per aconseguir aigua d'on no n'hi havia. Per això, les restes dels enginys usats pels llauradors, molts malmesos actualment, han sigut abandonats, destruïts pel pas inexorable del temps o semiperduts en terres ermes o transformades. Eren instruments hidràulics dissenyats per al reg que exigien d'una bona dosi de treball i d'un enginy extraordinari per irrigar les terres de cultiu. Aquesta labor colossal, feta a poc a poc i de generació en generació, ha vist superada l'antiga i variada producció de fruita, arròs i hortalissa pel cultiu omnipresent de la taronja, que taca de suavíssim verd el terme fins a fregar la mar. Un compromís essencial, ferm, per Xeraco on allò que aparentment resulta tan natural i senzill: els bancals, les séquies, la cisterna, el campanar o l'escola pública, són obra feta «a comú» pels seus veïns.

La preminència del sistema de reg esdevé un element primordial per analitzar els usos i costums que històricament s'han desenvolupat a Xeraco. La imperiosa necessitat d'aigua i els sistemes de regulació i distribució han sigut tradicionalment el motor de la prosperitat actual del poble, els quals, quasi sense adonar-nos-en, desapareixeran per a vergonya pública, d'aquells que permeten que la història de Xeraco es delme sense contemplacions. L'exigència d'una protecció integral dels sistemes de regadiu tradicionals del poble es torna peremptòria, alhora que esdevé una tasca gegantina, i probablement inútil, davant l'ofuscació pertinaç dels seus governants. L'inventari i catalogació d'aquestes arrelades formes de regar, la restauració i l'edició d'una guia de visita devia ser una de les obligacions que l'ajuntament s'havia d'imposar.

La ruta que proposem en aquestes pàgines combina acuradament, tot i que modesta, la visita dels moderns sistemes de regadiu amb un recorregut per les formes

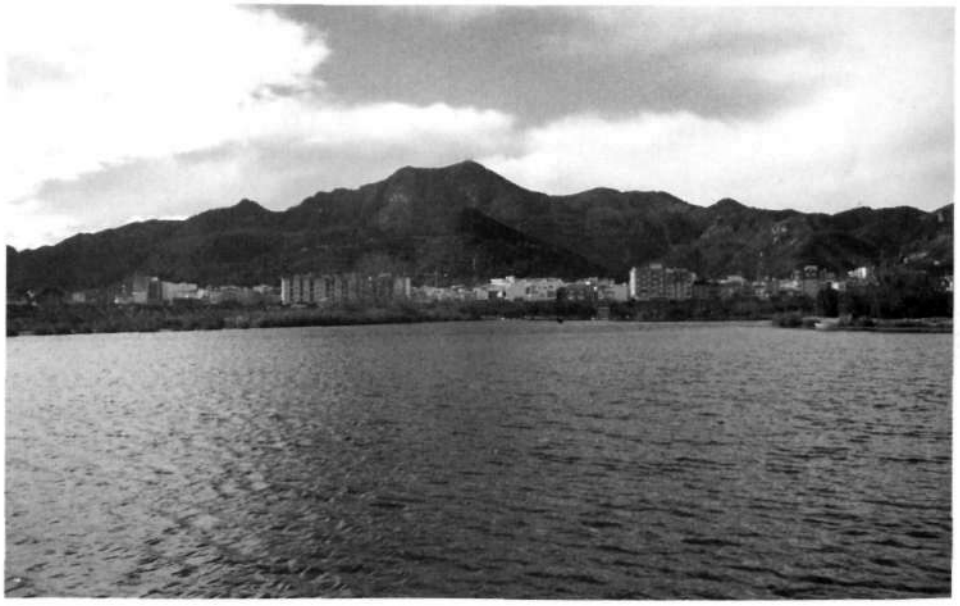

desusades de reg, tan útils als nostres avantpassats. La immersió rural que ofereix aquest itinerari pels paisatges de l'aigua permet fer-se una idea de l'evolució, del progrés i del canvi generat en les forma de distribució dels recursos hídrics agrícoles a partir d'una premissa ben simple i senzilla, traçar una línia de memòria que recórrega des del secà a l'horta i des de l'horta a la marjal. L'apreciació dels diferents models emprats per a la tasca agrícola potser suscite i excite la curiositat per conèixer més extensament les profundes arrels agrícoles sobre les quals s'ha bastit el benestar i la riquesa de Xeraco.

Ullal. És un brollador d'aigua de forma circular que es troba a les marjals, albuferes i estanys. Segons l'època o el règim de pluges l'aigua brolla cavallera i sobrepassa el nivell del terreny. Aquesta abundància d'aigua ha estat aprofitada secularment pel llaurador que la usa, a través de séquies, per al reg agrícola. Els ullals són freqüents i alguns molt cabalosos, si bé el dràstic descens del nivell freàtic de l'actualitat, ha reduït considerablement la seua importància, malgrat el seu valor mediambiental. L'aportació d'aigua subterrània, i neta, a les zones humides resulta decisiva per a l'ecosistema.

Comportes. Dins les séquies es construïen unes portes de fusta, o metàl·liques, amb la missió d'impedir, graduar o donar pas a l'aigua que hi circulava. La forma de la comporta solia ser rectangular i, segons la construcció, n'hi havia de dues classes: les que funcionaven en posició vertical, que eren les més freqüents, i les anomenades de ventalla o mampara, que no s'aixecaven per donar pas a l'aigua, sinó que giraven al voltant d'un eix horitzontal fixat al llindar. D'aquesta manera el corrent de l'aigua autorregulava la ventalla.

Palanca. Per creuar les séquies o corrents de poc cabal, s'instal·laven uns taulons o planxes d'una vora a l'altra i en cas que l'amplària fóra més gran, calia fixar uns suports clavats verticalment i col·locar els taulons en diversos trams.

Una altra modalitat de palanca consistia en situar peces de fusta o una construcció d'obra a la distància de la passa d'una persona, de tal manera que no calia situar taulons sinó caminar directament sobre les passeres.

Argue. Torn de tracció vertical per pujar i baixar els trestelladors principals de les séquies. Els trestelladors encaixaven en unes guies laterals i d'aquesta manera podia regular-se el pas de l'aigua o impedir-ne la seua circulació. Segons l'amplària de la séquia hi havia un o diversos argues amb fàbrica d'obra de morter i rajola. Els argues més coneguts al nostre terme estaven situats al costat del Camí Reial i ordenaven l'accés de les aigües del Canyar al riu la Vaca.

Al marge del valor funcional hem d'atribuir-li la representació d'una tipologia en desús, expressió magnífica i d'una sòlida forma constructiva feta per a durar.

Pou. Una excavació normalment profunda i circular realitzada al sòl per trobar el corrent aqüífer subterrani a les parts altes del terme o simplement arribar al nivell freàtic a la plana litoral. Fins fa poc, els pous eren fets a mà per especialistes coneguts com a pouers i modernament les perforacions les realitzen màquines de percussió. Al nostre terme la seua profunditat és molt variable: oscil·la entre tres i cent metres.

En alguns casos l'excavació del pou, la incertesa de trobar aigua i la personalitat del saurí amb la vareta a la mà per endevinar l'existència d'aigües subterrànies, formen part de l'imaginari de Xeraco.

Canal. Originàriament, la conducció de l'aigua des del seu origen —sénia, ullal, séquia, pou— fins al bancal es feia mitjançant regadores de terra que tenien dos inconvenients: la neteja de les herbes que creixien i la pèrdua d'aigua per filtració. Avui, quan les possibilitats econòmiques ho permeten, es construeixen amb pedra i morter o rajoles i blocs. A cadascuna de les propietats es deixa les corresponents boqueres.

Quasi sempre va adosada a un marge, de tal manera que sols fa falta una barana amb els corresponents buits per als ullets.

Canal del Sindicat. Per la seua transcendència econòmica, social i històrica, mereix una menció especial la canal del Sindicat. Es constituí en comunitat de regants de les partides del Cap de Terme, Fondos, Sester i Roqueta i va aprovar les ordenances l'any 1926. Tenia una longitud aproximada de dos quilòmetres entre la Ratlla i pou de Bequeta i una capacitat de conducció molt superior a la de qualsevol altra canal.

La seua longitud es va reduïr a la meitat aproximadament amb motiu de l'eixamplament del camí de les Marjals.

Trestellador. Amb una funció semblant a la del tapó, tenim el trestellador, una comporta de fusta sòlida convertida en una barrera que tanca o permet el pas de l'aigua en una determinada direcció. Adopta la forma d'un tauló rectangular o lleugerament trapezoïdal. Les dimensions s'ajusten a l'amplària de la canalització, on s'han recalat dues guies que s'adapten als costats laterals del trestellador. Per a facilitar-ne la manipulació, disposen de dos anses a la part superior.

Al terme de Xeraco l'ús és bastant reduït, a diferència de la Ribera on s'ha generalitzat en el conreu de l'arròs i taronger.

Ullet. A les canals de reg, per tal d'encarar l'aigua als fraus o solcs dels bancals, s'utilitzen amb molta freqüència aquestes dues peces que s'acoblen perfectament. L'ullet és una peça de formigó, quadrada, de la qual s'ha buidat un cercle central. Va falcada a la paret i al centre de la canal. Les dimensions de l'ullet depenen naturalment del cabal de la canalització. El funcionament és d'una gran senzillesa i al mateix temps d'una gran eficàcia ja que té molt poques pèrdues d'aigua.

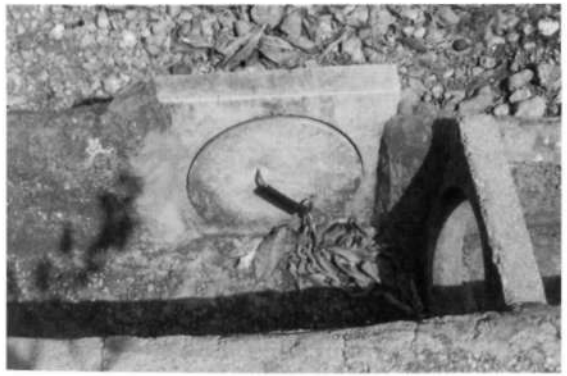

Tapó. Peça de formigó circular de vint a trenta centímetres de diàmetre que s'adapta perfectament al buit de l'ullet, una altra peça fixada a la canalització. A cada frau o taula li correspon un tapó que regula l'entrada d'aigua per la boquera. Quan arriba al cap del frau, el tapó intercepta el pas de l'aigua i continua a la taula següent. Per facilitar la col·locació del tapó dins l'ullet corresponent, porta una ansa de ferro. Com a curiositat direm que alguns propietaris fixaven l'ansa del tapó a la canal amb un cadenat per evitar-ne el robatori.

Canonada. Conducte fet amb canons o tubs de test, formigó, ferro, fibrociment i, modernament, plàstic. Per regla general, la instal·lació de canonades és subterrània per a millor protecció de l'obra i per facilitar el trànsit dels camins o el treball del camp. És una instal·lació relativament costosa si bé a la llarga resulta rendible per la seguretat i eficàcia en la conducció de l'aigua. A més, són indispensables quan es produeixen desnivells o forts pendents del relleu perquè poden resistir fortes pressions i alhora fan un recorregut més curt que les canals descobertes. Si s'encerta en la construcció inicial, el cost de manteniment és molt econòmic.

Respirall. La conducció d'aigua a través de canonades ocasiona que l'aigua retinguda d'alguns sifons impedesca la sortida de l'aire interior. Aquest inconvenient origina dificultats perquè l'aigua fluïsca o que, fins i tot, arriben a rebentar-se les canonades atès el considerable augment de la pressió. Per facilitar l'eixida de l'aire, s'instal·len els respiralls o respiradors que permeten l'evacuació d'aire. Quan aquest acaba d'eixir, automàticament l'aigua fa pujar el flotador i tanca el respirall. Malgrat que la construcció responia a una utilitat manifesta com la de la imatge, la construcció amb tubs de test aràbic, li donen una gran solidesa i encant.

Partidor. La conducció general de l'aigua rep el nom de «mare», així podem parlar de séquia mare o canal mare i des d'on naixen diversos ramals secundaris. El lloc per dividir o desviar l'aigua als camps o partides s'anomena partidor. És una construcció senzilla en la qual, amb trestelladors, tapons, vàlvules o argues, s'envia el cabal corresponent a les terres segons les necessitats del cultiu o el torn establert pel sequier.

Sovint el partidor s'instal·la sobre una torreta elevada de dos o tres metres sobre el nivell del sòl amb accés per escala adosada de ferro.

Sifó. Segons el relleu del terreny on es fan les conduccions d'aigua, sovint apareixen depressions del terreny que es salven amb una canonada en forma d'una U més o menys oberta. Naturalment el sifó parteix d'un punt lleugerament més alt que l'eixida i en cas que els sifons tinguen continuïtat, com és el cas de les canonades que travessen muntanyes, el pendent que deuen registrar durant el trajecte és de tres metres per mil.

Vàlvula. Peça de ferro relativament moderna col·locada en l'obertura de pas d'una canonada o d'una bassa. Obri i tanca l'obertura gràcies a un mecanisme de caragol que interromp o permet el pas de l'aigua. És un mecanisme de molta més precisió que els tradicionals ullets i trestelladors. Consta d'un suport sobre el qual gira un eix de caragol que pressiona sobre el plat, que s'obri o es tanca. La clau per obrir-la i tancar-la ha donat origen a un ventall de peces curiosísimes ja que s'havia d'adaptar a la ubicació de la vàlvula, de vegades a ras de canal o a un metre de fondària. Així es regula l'eixida del cabal d'aigua a voluntat del sequier o regador.

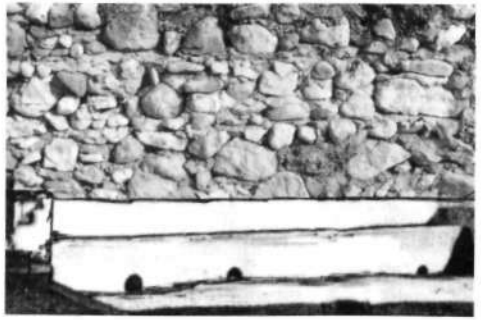

Abeurador. Quan l'ocupació principal del poble era l'agricultura, tant a l'anada com a la tornada del camp, els llauradors passaven per l'abeurador: una pica llarga adossada a la paret d'una casa. Per regla general estava situada en una plaça o carrer ample per tal que els animals de càrrega o de carro poguessen beure. L'aigua provenia, com la resta de les fonts públiques, de la font de l'Ull. El més concorregut era l'abeurador ubicat a la paret de l'hostal de la tia Hilaria, actualment carrer Pintor Sorolla. També n'hi havia a la placa del Raval, al carrer Xeresa i a l'estació Vella.

Molí. Una manera singular d'extraure l'aigua al nostre terme era el molí de vent. En la partida dels Borrons, la casa i la finca del Molí prenen el nom d'aquest enginy. Era una màquina muntada sobre una torre que es movia per l'acció tractora del vent sobre les aspes. Si bé treia poca aigua, aquesta s'acumulava en una bassa per al reg posterior. Tot i tractar-se d'una construcció centenària, podem considerar-la d'aquelles més novedoses, pel que té d'utilització d'una energia ecològica i renovable com la força eòlica.

Basses del Canyar. Quan s'abandona el conreu de l'arròs pels anys seixanta en les partides del Canyar i el Canyaret s'adopta una solució per aprofitar el terreny en altres cultius d'hortalisses i cítrics. Les màquines retroexcavadores buiden tant com poden amb el braç mecànic una franja que deixen amb un toll d'aigua considerable (3/5 metres) i al mateix temps eleven el nivell de la franja del costat formant un banc de terra més alt. D'aquesta manera alternant rases d'aigua i mallades de terra s'aconsegueix un aprofitament de 2/3 de la superfície total de la parcel·la. Alguns llauradors llogaven la mallada o banc i feien servir motobombes portàtils per regar els diversos cultius.

Séquies. La plana litoral de suau pendent on se situa el terme de Xeraco s'eleva escassament sobre el nivell de la mar. És una zona humida per excel·lència, anomenada marjal, unida físicament als termes de Gandia, Xeresa i Tavernes. Aquests terrenys s'inundaven amb molta freqüència en arribar les pluges de tardor i es mantenien així gran part de l'hivern gràcies als afloraments dels ullals i a l'alt nivell de les aigües subterrànies. El drenatge agrícola són les séquies obertes per facilitar el conreu de l'arròs, de diversa llargària i fondària que conduïen les aigües estancades de la Partida cap al riu la Vaca i finalment vers el desguàs natural cap a la mar a la Goleta.

El conjunt de séquies i braçals constituïa un complex sistema per controlar el nivell de l'aigua de les marjals i al mateix temps s'utilitzava també com a via de transport per a les barques carregades d'arròs cap a la Trilladora. A les terres de vora marjal era habitual l'alternança de bancal o mallada i sequiols o rases. Aquestes bases es drenaven i se n'aprofitara l'aigua per regar amb una de les formes més primitives que es recorden: el carabassí o *tahona.*

Altrament la marjal en general i les séquies en particular formen part de la memòria històrica per quant les seues funcions de drenatge, la utilitat en el conreu de l'arròs, la caça, la pesca d'anguiles i llisses han perdut importància o simplement han desaparegut. També les marjals s'han anat dessecant en benefici de l'agricultura de cítrics i hortalisses o a causa de la fortíssima pressió urbanística.

De la situació actual podrien fer-se tres consideracions:

S. Ahuir o de Trenor

fent pujar l'aigua amb els caixons. Per vigilar totes les coses solia haver-hi un xiquet o dona i d'aquell treball se'n deia «tocar l'haca».

A les terres valencianes trobem documentada la seua presència al segle XV, tot i que ja eren utilitzades molts abans pels àrabs. Segles més tard se'n feren de ferro i modernament han estat substituïdes per bombes hidràuliques impulsades per motors elèctrics o de gas-oil.

A Xeraco les partides de les Sorts, Tornes, Fondos, Marjal, Cap de Terme i Marines tenien nombroses sénies amb les corresponents basses per acumular l'aigua, el riu-rau amb el pessebre i un arbre per donar ombra durant la xafogor de l'estiu, el més freqüent era la figuera, que a més d'ombra donava saborosos fruits, però també trobem la morera, l'anouer, el xop i d'altres.

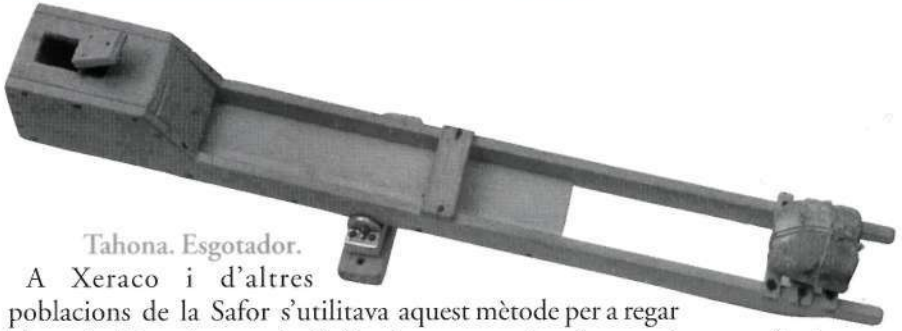

Tahona. Esgotador.

A Xeraco i d'altres poblacions de la Safor s'utilitava aquest mètode per a regar els bancals. Necessitava molt d'esforç i estava associat a la precarietat econòmica dels camperols. La descripció, exacta, l'extraem d'un Memorial presentat davant el Ministeri de Foment per Miguel Bosch i Julià arran d'una riuada del Xúquer: «per a regar els camps, el nivell dels quals és més alt que el del terreny on naixen les aigües, empren un aparell anomenat tahona, encara que tosc, prou enginyós. Consta d'una canal de fusta en forma de prisma rectangular, a la qual li falta una cara. Té uns tres metres de longitud per 0'25 m d'ample en les tres cares. Al centre de gravetat, i per la part exterior del fons, presenta un llistó o eix. La part inferior del forn forma un tronc de piràmide invertit, buit també, que és el recipient que ha d'omplir-se d'aigua. A l'extrem superior té dos mànecs rectes, però oblics respecte de la direcció de la canal, amb dos llistons estrets que serveixen per a posar pes sobre ells. El recipient està tancat pel fons i obert per la part superior, lloc per on es comunica amb la canal. Aquest aparell es mou a braç. És evident que l'elevació a què pot pujar l'aigua depèn de la longitud de la canal. Si aquesta és de 3 metres, l'aigua puja almenys 1'50 metres. El seu ús és molt senzill. Un o dos hòmens col·loquen l'aparell de manera que els seus monyons es recolzen en una altra peça de fusta o en dues pedres. Es col·loca en el marge del conducte per on per a l'aigua que es vol elevar; se submergeix el caixó, i quan està ple, fent força a l'extrem superior, es fa pujar. Corre l'aigua al llarg de la canal i s'aboca al camp que es vol regar o en el rec destinat a conduir-la. Aquesta senzilla màquina, pròpia per a elevar les aigües poc profundes, en rigor no és mes que una modificació de l'esgotador holandès.»

Bassa. A Xeraco la paraula bassa s'utilitza en diverses accepcions. En primer lloc assenyalarem la bassa com a construcció annexa a la sénia o als pous de reg on s'acumulava l'aigua extreta per poder distribuir-la després amb més o menys cabal a les terres. A les escriptures, els notaris feien constar les «terres senials» com aquelles que s'irrigaven amb l'aigua procedent d'aquell enginy. Com a les partides dels Campos, Tornes i Fondos els pous tenien més profunditat, l'extracció que feia l'animal no permetia fluïdesa en el reg, motiu pel qual l'aigua es dipositava en una bassa i quan estava plena amollaven una fila més cabalosa.

La construcció de la bassa adopta la forma quadrada, rectangular o redona, excepcionalment, té murs de pedra i morter, d'un gruix considerable, i en alguns casos contraforts per a suportar millor la pressió en les parets més altes. Cal dir que la solidesa de la fàbrica ha resistit la funció original de contenidor al llarg espai de temps que ha donat servei. També en aquelles que actualment segueixen en ús. Com el reg coincidia amb l'època estival, la tropa infantil aprofitava les basses, en general de poca fondària, per gaudir d'algun improvisat cabussó.

Un altre significat de bassa ve representat pels clots o rases de les marines, on el nivell freàtic es trobava a escassos metres de profunditat. A un costat de la rasa s'excavava un espècie de pou comunicat amb la bassa on s'instal·lava la sénia. La poca fondària de l'aigua permetia l'extracció d'un major cabal i facilitava el reg directe de les terres.

L'equilibri aqüífer de les basses de les Marines és profundament fràgil. Si hi existeix un excés d'extracció, s'afavoreix la salinització de l'aigua i, per tant, cal un temps d'espera fins que la sal de l'aigua dolça precipite i desaparega mitjançant la filtració a través de l'arena.

La séquia Travessera

Mentre el mes de setembre corria cap a la tardor, temps de verema i de segar l'arròs, els llauradors buidaven els taulons mentre per les séquies baixaven les últimes aigües de la collita. Era una tasca que calia fer de pressa per si venien les pluges i s'embassaven els camps ja que, amb l'aigua, la sega es complicava i de vegades impedia collir l'arròs. Res d'això importava perquè Antoni i dos amiguets veïns, Pep i Miquel, agafaren un cabàs de palma i la corbella per anar a fer herba per als animals. Corrien pels marges de la séquia Travessera on creixia gram i pedrenca, totes dues herbes molt mengívoles per a les jònegues que criaven a casa. Es miraren un moment i començaren a segar: falcat, sis falcats, gavella; sis gavelles, cabàs i caramull. Però, als primers falcats, Miquel, guaitant l'aigua de la séquia, va cridar:

— Xe, mireu! La séquia baixa plena de peixos.

Efectivament, es veien les aletes d'alguns peixos, el nom dels quals desconeixien els xiquets. Tots tres d'una es llançaren a l'aigua que entollava un pam i un pam més que s'enfonsaren en el tarquim. Aleshores començaren la pesca, acaçant de manera infructuosa els pobres animals. Però no podien agafar-ne cap perquè s'esmunyien o s'amagaven. Provaren una nova tàctica: restar quiets amb les mans sota l'aigua i quan passava un peix el tiraven al marge d'un sol impuls. Allí, pegant bots encara, l'arreplegava un dels tres i el ficava al cabàs. Així ompliren els cabassos amb

tots de peixos i unes quantes anguiles. El tarquim els havia embrutat tota la roba i semblaven tres negrets de l'Àfrica. Amb el cabàs al muscle, tornaren a casa tot desvanits, però va resultar que els peixos eren tenques, molt poc apreciades per a menjar perquè tenen nombroses espines. Tot i això, per no defraudar els insòlits pescadors, les mares acordaren fer un suc de tenca amb all-i-pebre. Com pel setembre encara fa calor de la bona, soparen al carrer i convidaren el veïnat. No podeu ni imaginar-vos com estaven de contents els «tres pescadors».

Conte extret del llibre *La serp de la venta*

Relació de sénies de Xeraco

Sénies

Partida de les Tornes i Caminasset

de Fóquio (de fusta)
de Pepe Sopa
de Vinader
La Creu
Les Tornes
Bulassa
Llobera, avui pou
Els Pilons
La Morera
L'Olivera

Partida de les Sorts

l'Era, avui pou
de la Bomba
Ferrer
Castillo
Lluïsa
dels Gossos, avui pou
Galan
de la Calçada, avui pou

Partida dels Fondos i Marjals

del Barranc, avui pou
Vicentet de Cecília
de les Xurres, avui pou
dels Pelats
del tio Quico Torres, avui pou de les Marjals
del tio Elies
dels Molineros
Pasqual del Moreno
de Lleganya

Partida dels Campos

Severino
la Catanyera, avui pou
José Mª Vila
de la Sabonera
de Peapa, avui pou
Gabriels, avui pou
dels Rosquilles

Partida de les Marines

Santmauro, de fusta
del tio Elies II
Cincanàrem
Ramón del Carnisser
Moliner
Domingo
Benitos
Toni Lloca, de fusta
Bufó
de les Agutziles
Salvador Tomás
de Xona
Patetos
Panet
Antoniet del Moro
Cotolins
Dulero
Solves
Calorines
Matamons
Garrota
Pilotero
Varao

Ruta de les sénies i els pous de Xeraco

L'inici d'aquesta ruta comença a la plaça de la Sénia Ferrer, on trobem la maquinària corresponent que, si bé no és l'original, sí que recorda un dels elements emblemàtics del reg al terme de Xeraco. El creixement del nucli urbà ha absorbit algunes sénies pròximes com les de la Bomba, l'Era, Castillo, Lluïsa... Si continuem pel camí de la Mar, trobarem la sénia dels Gossos, actualment convertida en motor de reg i ben a prop el pou de la Calçada, lloc d'encreuament de la carretera de la platja i el Camí dels Fondos, per on seguirem la ruta. A un centenar de metres observarem el motor del Barranc que rep el nom del corresponent de les Fonts. El camí continua pla, sinuós, un poc estret, tarongers a dreta i esquerra i un planter de paraules que assenyalen innombrables sénies de tal manera que en els anys quaranta i cinquanta podíem recórrer tot el camí escoltant el so compassat dels seus paradors i ben a prop la bassa i el riu-rau —del tio Vicentet de Cecília, Pelats, del tio Elies, dels Molineros, etc. La major part d'elles han desaparegut fins i tot la bassa i la calçada, altres s'han reconvertit en pous on s'han instal·lat motors per a l'extracció de l'aigua: Xurres, Enrique Torres, Senyora Rosita.

En arribar al barranquet dels Morts i seguint el seu curs cap a l'oest, passarem per sota del pont del ferrocarril de Gandia València i veurem els motors dels Molineros i dels Gabriels. Cal esmentar per l'últim la instal·lació durant algun temps d'un motor que feia girar el bombo i rastre de la sénia, un fet que sols es va repetir en la sénia de Bulassa, a la partida de les Tornes. Creuem l'antic camí Vell de València i, de sobte, la terra i herba del llit del barranc esdevé un civilitzat caixó d'ofegador formigó. Després de la carretera general 332, trobem el pou dels Salom i més endavant el d'Herrera, passat el qual creuem el túnel de l'AP7 per continuar pel camí paral·lel a l'autopista. En arribar en aquest punt, contemplarem la serra de la Costera, al peu de la qual es troben uns quants ullals, així com barrancs i cingles d'una orografia agresta.

A tocar de l'àrea de servei de l'autopista, es troben el pou de Vila, envoltat per la

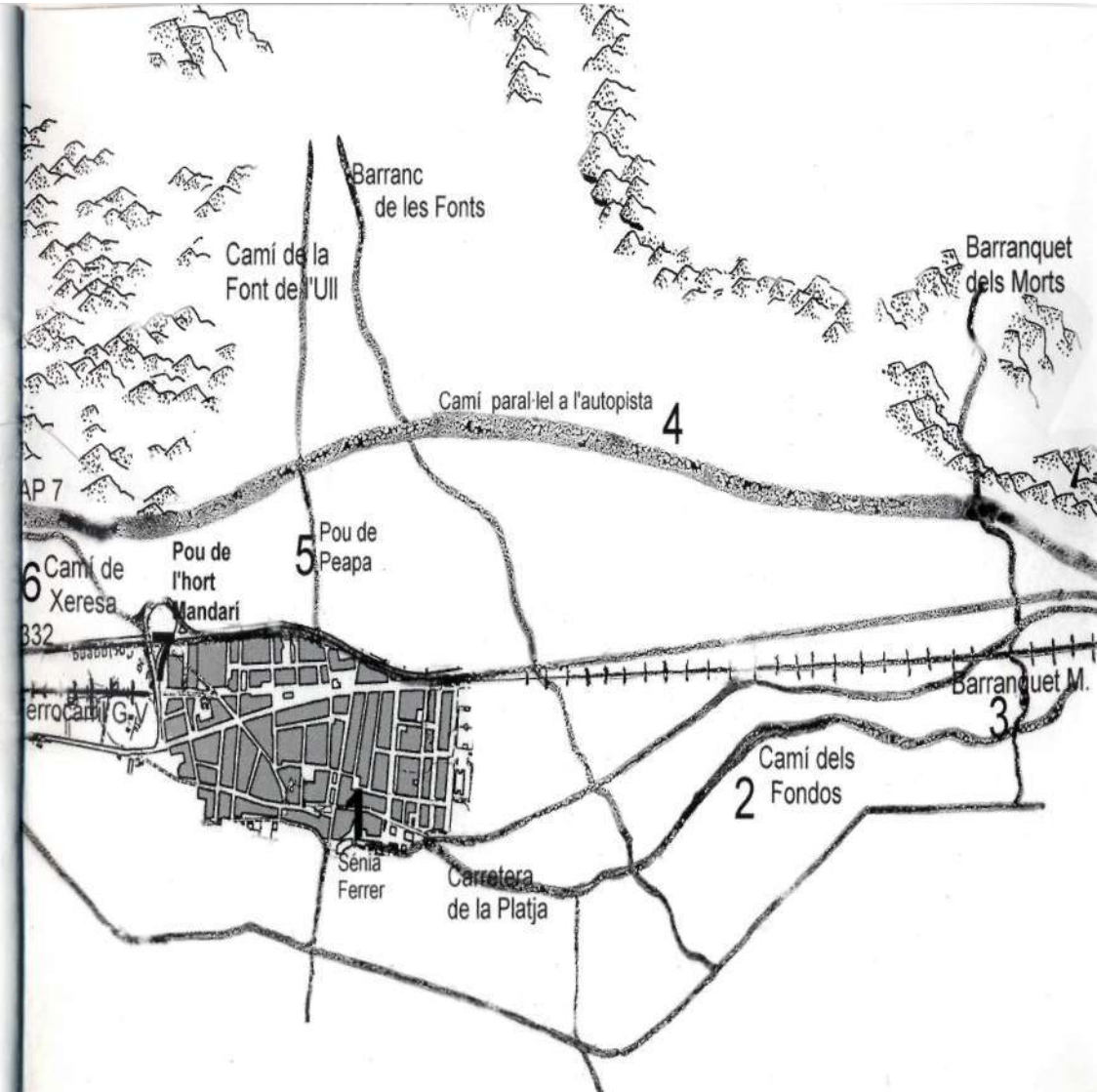

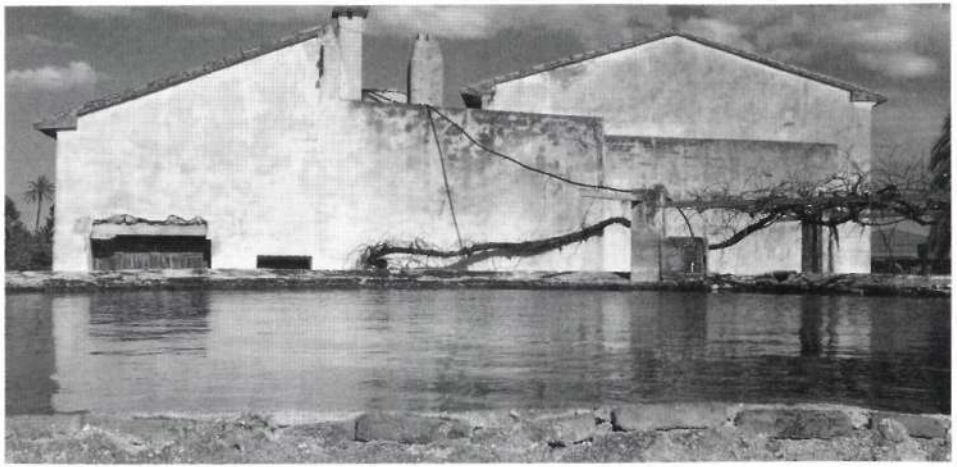

bassa de reg, el de les Madrilenyes i el de l'Apotecari i, més avant, el del Teular. Un gual de fort pendent creua el barranc de les Fonts —el mateix que hem travessat al principi de l'itinerari. Deixarem a la vista el pou de la Rondonera, el de Cirera i l'atapeïda pineda de la Barcella. Un pont salva l'AP7 i toparem amb el pou de Peapa, acompanyat per un majestuós anouer i un típica parra, tot a la vista del pròxim pou de Sant Isidre. Ara canviarem l'asfalt pel camí de pols, sempre acompanyats per l'impactant soroll de l'autopista. A la vora del camí resten les parets de la caseta i de l'enorme bassa redona del pou del tio José Mª Vila. Altra vegada recuperem l'asfalt del camí de Xeresa i ens acostarem a les instal·lacions de la Catanyera i de Severino. En arribar al pont sobre la carretera general, divisarem una vista panoràmica de Xeraco. Acabarem l'itinerari en el pou i bassa de l'Hort Mandarí. La singularitat d'aquesta construcció, que és un clar referent del nostre passat com a poble, exigeix del sentit comú, una protecció, recuperació i conservació per a la memòria de les futures generacions.

a).- Brutícia generalitzada de les séquies per abocaments de deixalles agrícoles, des de bidons de pesticides a la brosta d'esporgar. També apareixen abocaments 'incontrolats' de residus urbans. Així mateix hem vist com la séquia Travessera s'ha convertit en una cloaca de les aigües residuals del poble i la platja des de l'estació depuradora, construcció de dubtosa eficàcia.

b).- Pèrdua dels drets de pas seculars i públics pels dos costats de les séquies. En principi tenien per objecte la conservació i neteja dels caixers, però a poc a poc s'han privatitzat i han impedit, en molts trams, l'accés o el pas per la vora de les séquies.

c).- Hi existeix una gran quantitat d'estudis, declaracions, projectes i lleis que s'han vist incomplits sistemàticament a causa d'una custòdia inexistent i d'una tolerància municipal amb els abocaments que frega la prevaricació. Entre les més conegudes esmentarem les séquies següents: Travessera, Ahuir, Estacadors, Canyes, Boval, Ratlla, Forana, Nova, d'Antoni, d'Osca i Molinet. Així com la Séquia Mare, l'Arrossera i Camí de Borrons ja desaparegudes.

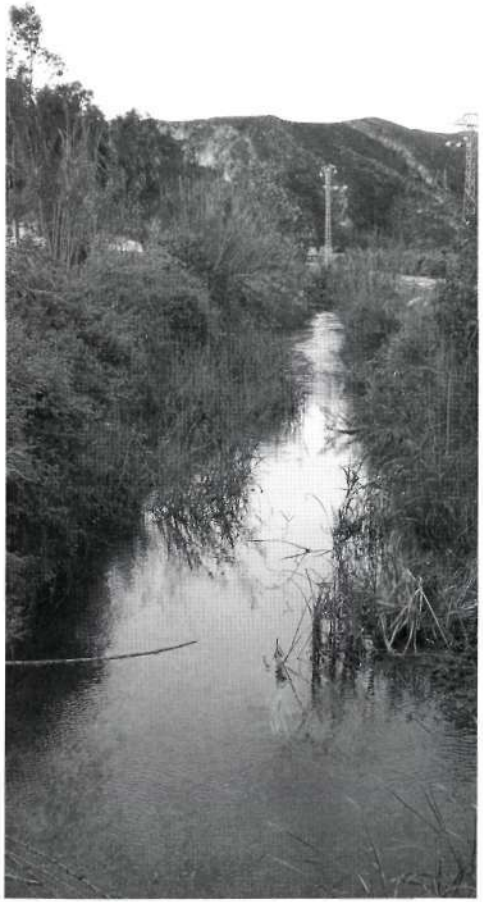

Séquia de la Ratlla

Sénies. La introducció de la sénia, primer de fusta i després de ferro, va suposar un pas important de progrés per elevar l'aigua dels pous, en especial en aquells llocs on el nivell freàtic no fóra de molta profunditat, com és el cas del nostre terme. La sénia tenia un engranatge de dues rodes: una horitzontal accionada per tracció animal i una vertical que girava solidària al bombo i al rastre de caixons o catúfols adossats a una cadena de malles. A l'extrem superior de l'eix o arbre es trobava el capçal on es col·locava una barra llarga o perxa de menar (solia ser de xop) que es junyia a l'animal —cavall, ase o vaca— amb els ulls tapats amb les ulleres de menar. Tota la maquinària s'hi fixava sobre dos pilars o matxos de morter. L'animal girava sobre la calçada circular i anava